

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ УЧЕНИХ ДО РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розглянуто погляди науковців щодо тлумачення поняття «пізнавальна активність учнів». Визначено, що в результаті розвитку пізнавальної активності учнів відбуваються якісні зміни як особистості, так і діяльності.

Сьогодні з-поміж важливих завдань, що постають перед системою освіти, особливої актуальності набуває розумове виховання учнів. Одним із ключових питань розумового виховання є розвиток пізнавальної активності дітей у навчальному процесі. Адже навчання є основною формою розвитку пізнавальної діяльності. З одного боку, під час навчального процесу діти здобувають нові знання, які розширюють їхній світогляд, а з другого, у процесі активної пізнавальної діяльності розвиваються навчальні можливості школяра, завдяки яким він може самостійно і творчо використовувати не лише здобуті знання, уміння та навички, а й шукати нове, задовольняючи свої потреби в пізнанні навколишнього світу.

У 30-ті роки ХХ століття Л. Виготський обґрунтував можливість навчання й виховання дітей, за яким спостережливість, пам'ять, творча увага, логічне мислення входили до процесу розвитку пізнавальної активності учнів. Але практичні кроки в цьому напрямі були зроблені лише в 50-ті роки ХХ ст., коли в дидактиці почали відходити від традиційних для тогочасної школи репродуктивних методів навчання. Наукові колективи Л. Занкова, В. Давидова, Д. Ельконіна не тільки розвинули теоретичні засади цієї проблеми, а й експериментально підтвердили можливість розкриття резервів учнів у розвитку їхньої пізнавальної активності.

Проблему розвитку пізнавальної активності досліджували науковці в галузі психології та педагогіки, зокрема Л. Аристова, Ш. Ганелін, В. Давидов, М. Єнікеєв, Л. Занков, М. Левіна, І. Лернер, В. Паламарчук, П. Підкасистий, М. Скаткін, Т. Шамова, Г. Щукіна та ін.

Одним зі шляхів вирішення проблеми розвитку пізнавальної активності є створення умов цікавого навчання. Видатний педагог В. Сухомлинський вважав, що навчальний процес повинен розвивати всемогутню радість пізнання.

Аналіз роботи В. Сухомлинського «Про розумове виховання» дозволяє виділити умови формування пізнавальних інтересів:

- розуміння учнем змісту і значення матеріалу;
- новизна у змісті вивченого;
- використання оптимальної системи тренувальних, твор-

* © Лисицький В. М.

чих, пізнавальних та інших завдань;

- практична спрямованість матеріалу;
- самостійність дітей у їхній діяльності;
- висока ефективність кожного уроку;
- глибоке знання вчителем предмета, інтерес до нього,

уміння зацікавити ним школярів [10].

Навчання не можливе без пошуків шляхів активізації пізнавальної діяльності учнів, адже вони повинні не тільки засвоїти певну суму знань, а й навчитися спостерігати, порівнювати, виявляти взаємозв'язок між поняттями, міркувати. А досягти цього можна лише засобами, що активізують пізнавальну діяльність. До них належать: дидактичні ігри, ігрові ситуації, цікавинки, завдання творчого характеру, нестандартні завдання тощо.

Існує таке загальнопедагогічне правило: засвоєння знань відбувається в процесі активної розумової діяльності учнів. Тому в сучасному навчально-виховному процесі, діти не тільки запам'ятовують навчальний матеріал, який вони сприймають у готовому вигляді, а й доповнюють і осмислюють ці знання в процесі самостійної роботи. Отримані таким чином знання в багато разів краще запам'ятовуються й засвоюються.

Засвоєння знань і способів дій у навчанні, на думку А. Агафонові, є і процесом, і результатом пізнавальної діяльності самого учня, який знає, як і для чого він вивчає матеріал, як його можна використати. Для цього навчальний матеріал подається як система знань усієї програми предмета, що поділяється на етапи. А конкретні уроки розробляються відповідно до того, на якій стадії перебуває розв'язання навчального завдання [1]. Отже, головний акцент у підході до розвитку пізнавальної активності роблять способи сприйняття завдань у навчальній діяльності – процес і результат набуття дітьми знань, умінь, навичок.

Не менш значущою для нас є думка А. Гамалій про те, що, розвиваючи можливості учнів, ми активно впливаємо на їхню пізнавальну активність, яка обумовлюється високою розумовою працездатністю й позитивним емоційним фоном [5].

Зацікавленість є ефективним засобом успішного навчання, необхідною умовою досягнення позитивних результатів. Лише коли школяр зацікавиться матеріалом, у нього виникне бажання дізнатися про нього більш повно.

На думку В. Володько й М. Солдатенко, система взаємодії між учнями в навчальному процесі буде ефективнішою, коли найповніше використовуються індивідуальні особливості кожного, визначаються перспективи подальшого розумового розвитку й гармонійного вдосконалення особистісної структури, здійснюються пошуки засобів, що сприяли б формуванню індивідуального стилю діяльності [3].

На підставі аналізу наукових праць Н. Половников виділив такі рівні пізнавальної самостійності: репродуктивний (низький

рівень) – усвідомлення й засвоєння учнем зразка дії вчителя, відтворення цього зразка; реконструктивний (середній рівень) – оволодіння головними методами й прийомами діяльності й здатністю їх використовувати в аналогічній ситуації; творчий (високий рівень) – здатність школяра застосовувати набуті знання і способи діяльності в нетипових умовах, які учневі не були відомі, і створювати нові дії на основі актуальних знань і умінь [9].

У теорії та практиці навчання проблема розвитку пізнавальної активності частіше всього розглядалась як засіб підвищення ефективності змісту навчання, методів навчання та форм організації (уроків). Таке розуміння проблеми активізації задовольняло до того часу, поки перед дидактикою не постало більш складне й значне завдання – формування особистості, яка б відповідала потребам суспільства, на основі виховання в підростаючого покоління активної життєвої позиції. В останні десятиліття шляхи розвитку пізнавальної активності поповнювались і проблемним навчанням, і міжпредметними зв'язками, і застосуванням технічних засобів навчання.

Чим старший школяр, тим більше від нього повинна виходити ініціатива організації власної діяльності. Адже цей процес виражений індивідуальним складом дітей: установками, швидкістю реагування на навчальний процес, прагненням і вмінням ставити перед собою завдання та знаходити їх вирішення, вихід зі скрутного становища, його здатністю до роботи, саморегуляції.

Саморегуляція пізнавальної активності школяра, звичайно, залежить від його діяльнійшої позиції в навчальному процесі. Це буває в ситуаціях, які підводять його до самостійного вирішення та дій, до вільного вибору завдань, до творчої діяльності. Це буває і в ситуаціях допомоги товаришам коли є труднощі, у самоперевірці та аналізі результатів своєї діяльності, у висловленні суджень та їх обґрунтуванні.

Зі створенням потреби в знаннях, вихованням інтересу до навчання та високою вимогливістю вчителя, вихованням відповідального ставлення учня до навчальної діяльності пов'язує активність у навчанні М. Данилов [6].

Л. Арістова вважає, що пізнавальна активність виявляється в процесі перетворювальної діяльності й передбачає ставлення суб'єкта до оточуючих явищ і предметів. На її думку, активність виступає як невід'ємна умова пізнавальної діяльності суб'єкта й змінюється відповідно до того, як змінюється рівень і характер змісту його діяльності [2].

Найбільш об'ємне визначення пізнавальної активності, на наш погляд, зроблено В. Лозовою. Адже вона розглядає це поняття як рису особистості, що виявляється в її ставленні до пізнавальної діяльності, яка передбачає стан готовності, прагнення до самостійної діяльності, спрямованої на засвоєння індивідом соціального досвіду, накопичених людством знань

і способів діяльності, а також знаходить вияв у якості пізнавальної діяльності [7].

У багатьох дидактичних дослідженнях поняття «активність» розкривається за допомогою поняття «самостійність». Так, пізнавальна активність, як зазначає Д. Вількеєв, є те, чого «не можна досягти без розвитку в учнів пізнавальної самостійності» [4, с. 9].

Різні підходи дослідників і педагогів-практиків до визначення пізнавальної активності, її структури свідчать передусім про природу самого явища як складної інтегративної, багаторівневої в генезисі системи. У наукових дослідженнях структуру цього явища розглядають як будову й внутрішню форму організації системи, єдність стійких взаємозв'язків між її елементами, що може мати різні прояви.

Ця структура характерна для кожної якісної ознаки пізнавальної активності особистості, що визначають сутність цього поняття. На думку науковця А. Остапенко, якість кожного значеного компонента також формується на різних рівнях: творчому, пошуковому, репродуктивному [8].

На підставі аналізу теоретичної літератури вважаємо, що пізнавальна активність є складною системною властивістю суб'єкта, яка інтегрує важливі якісні характеристики пізнавальної діяльності: пізнавальну самостійність, ініціативність в отриманні знань, умінь і навичок, що формуються в цьому процесі.

На нашу думку, пізнавальна активність учнів, полягає в якісній зміні діяльності, у якій діти є суб'єктами. Ці зміни відбуваються шляхом ускладнення цілей, завдань, предметних дій, операційної та мотиваційної сторони діяльності, а також завдяки зміні у діяльності самого школяра, який, набуваючи досвіду, стає більш активним і самостійним. Якісні зміни пізнавальної діяльності виявляються в її характері, способах її організації. Тому відбувається рух від відтворювально-репродуктивної до пошуково-творчої діяльності.

Таким чином, активізація пізнавальної діяльності створює умови для реалізації можливостей учнів, сприяє більш конкретному прогнозуванню їх особистості. Саме в умовах взаємозв'язку пізнання з працею, грою, спілкуванням, художньою, суспільною, діяльністю відбувається інтенсивна активізація пізнавальних процесів, взаємне збагачення учнів досвідом. Отже, розвиток пізнавальної активності сприяє вдосконаленню всього навчального процесу. Водночас у процесі розвитку пізнавальної активності формуються цінні властивості особистості учня, його активний відгук на навколишні дії, його творчий задум.

Література:

1. Агафонова А. С. Практикум по общей педагогике: учебное пособие для вузов / А. С. Агафонова. – СПб. : Питер, 2003. – 416 с.
2. Аристова Л. П. Активность учения школьников / Л. П. Аристова. – М. : Просвещение, 1968. – 138 с.

3. Бутз М. Робота в групах і демократичний процес // Робота в групах. Вибрані статті / Пер. з польськ. – Варшава, 1994. – С. 1-6.
4. Вилькеев Д. В. Познавательная деятельность учащихся при проблемном характере обучения основам наук в школе / Д. В. Вилькеев. – Казань, 1967. – 76 с.
5. Гамалій А. Т. Ігри та цікаві вправи з української мови / А. Т. Гамалій. – К. : Рад. школа, 1980. – 112 с.
6. Данилов М. А. Воспитание у школьников самостоятельности и творческой активности в процессе обучения / М. А. Данилов // Советская педагогика. – 1961. – № 8. – С. 32–42.
7. Лозова В. І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів / В. І. Лозова. – 2-е вид., доп. – Х. : ОВС, 2000. – 164 с.
8. Остапенко А. И. Формирование познавательной активности студентов в процессе их совместной учебной деятельности: дисс. ... канд. пед. наук. – К., 1989. – 233 с.
9. Половникова Н. А. Система воспитания познавательной самостоятельности школьников. – Казань, 1975. – 101 с.
10. Сухомлинський В. О. Про розумове виховання // Вибр. тв. : В 5-ти т. – Т. 4. – К. : Рад. школа, 1977. – 300 с.

Мусієнко В. С.*

СТВОРЕННЯ УМОВ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАСТУПНОСТІ ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

У статті порушується одна з важливих проблем – виявлення педагогічних умов, створення яких сприяє успішному забезпеченню наступності в навчанні дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Теоретично обґрунтовано організаційно-педагогічні умови забезпечення наступності в навчанні дошкільників та молодших школярів: здійснення навчання й виховання в контексті особистісно орієнтованої парадигми, дотримання варіативності в підготовці дітей до навчання в школі, посилення взаємодії дошкільних закладів та початкової школи.

На сучасному етапі розбудови національної системи освіти, в основу якої закладено гуманістичний підхід до організації педагогічного процесу, однією з актуальних є проблема забезпечення педагогічних умов наступності дошкільної та початкової освіти.

Особливо актуальним це питання є сьогодні, оскільки запроваджено обов'язкову дошкільну освіту для дітей старшого дошкільного віку. Оновлений Базовий компонент дошкільної освіти спрямований на забезпечення наступності змістових ліній дошкільної і початкової ланок освіти та визначає, що підготовка дітей до школи «...передбачає фізичний, емоційний, пізнавальний і особистісний розвиток дитини, готовність до взаємодії з навколишнім світом, розвиток специфічних видів діяльності дошкільника, які є фундаментальними для дошкільного дитинства та визначають і забезпечують адаптацію дитини до нового

* © Мусієнко В. С.